

Egy rossz nevű költő dicsérete

Megint egy merénylet az avantgárd ellen. Könyvbe csomagolt bomba. Búz-bomba. Alattomos, bomlasztó és mételyező. Akkor robban, amikor legkevésbé várja az olvasó. Akkor, amikor a régóta reklamált könyv végre a kezében van. Már az első pillantásra valami rossz érzés keríti hatalmába, valami nem stimmel. Ezt a kiadványt várta volna?! — s amikor belekóstol az utószóba, elsavanyodik körülötte a világ. Persze, nem csoda, az avantgárdot a magyar irodalomban mindig ellenséges, vagy legjobb esetben lenézően semleges légkör vette körül. Az irodalmárok egy része csak akkor tanúsít némi érdeklődést és színlelt rokonszenvet iránta, amikor a ráfordított figyelem azonnali haszonnal kecsegtet. A magyar Parnasszuson, ahol néha ingyen osztogatják a földet, az avantgárdnak minden talpalatnyi helyért erőszakoskodnia kell. Visszamenőleg is. De, mint a jelen példa mutatja, a retrográd erők az utolsó pillanatig — vagy még azon túl is — gáncsolják, szabotálják. A hatvanöt év után végre szóhoz jutó *Ujvári Erzsi* babérait is sokallhatta a Szépirodalmi Könyvkiadó, mert úgy adta ki verseskötetét, hogy abból a szerzőre csak árnyék hullhat és sajnálkozás. (Netalán a publikálást csak azért vállalta, nehogy egy másik kiadó tisztességesen, hibátlanul, a nehéz feltámadáshoz méltóan adja ki?!) De sokallhatta *Ujvári Erzsi* babérait a felelős szerkesztő, *Réz Pál* is, aki, ha csak egy kicsit gondosabban foglalkozott volna a kiadvánnyal, egyet s mást még menthetett volna. A szöveggondozó és utószó író *Kálmán C. György* intencióiról nem kell feltételes módban beszélnünk — ő nyíltan kifejti, hogy *Ujvári Erzsi* feltámadásában nincs sok öröme. Megköpődési és megrugdossa a feltámadottat. Még azt is megengedi magának, hogy mások helyett kijelentse: „*Ujvári Erzsi* verseit sajnos nem olvassák (ahogyan a korai magyar avantgárd legtöbb művét sem)”. Mintha nemcsak neki, senkinek sem tetszene! De honnan, miből olvasnák?! Abból az 1500 példányos faksimile kiadású *MA*-ból, mely ilyen kis példányszámban is, mivel az érdeklődés jóval nagyobb volt a tervezettnél, majdnem a Révai-lexikon sorsára jutott, s melyet ma, 1987-ben (akárcsak tavaly, tavalyelőtt vagy azelőtt) közepes nagyságú könyvtárban sem talál meg az olvasó? Abból a... Miből? Nincs tovább! Nincsen más kiadvány. Hát honnan olvasnák!? De mit várjunk egy olyan szöveggondozótól és utószó írótól, aki szerzője nevét sem tudja hibátlanul leírni! Igen! *Ujvári Erzsi* neve a fedőlapon, és a könyvben mindennütt hibásan szerepel. Azt vajon tudja-e *Kálmán C. György*, hogy *Ady* nevét nem i-vel, hanem y-nal írjuk? S a Szépirodalmi kiadná-e *Adyt* i-vel (*Réz Pál* felelősségére)? *Ujvári Erzsi* egyetlen életében megjelent könyvén a nevét rövid u-val írta, minden *MA*-beli publikációja alatt vagy felett úgyszintén. Az *Egy ember élete* eredeti kiadásában rövid u-val szerepel. Tiszta képlet! A nevét helyesen rövid u-val írjuk, nem hosszúval! Miféle szöveggondozás az, amelyik, miközben a „nyilvánvaló sajtóhibákat” kijavítja, a nyilvánvalónál is szarvasabbat ejt? Hihetetlen, hogy sem a Szépirodalmi Könyvkiadó, sem a fe-

Ujvári Erzsi, Csikorognak a kövek — Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 121 o.

lelős szerkesztő, sem a szöveggondozó nem figyelt oda a szerző nevére! Mert, ha egy kicsit is odafigyeltek volna, akkor az önkényes névváltoztatásra is adtak volna valamilyen magyarázatot a 99. oldalon.

Szép kis bizonyítvány!

Csak az avantgárd elleni merénylet feltételezésével tartható logikusnak az a tény, hogy egy könyvkiadó amelyiknek az utóbbi években már kimondott érdeke, hogy portfékája vevőre találjon, hogy árúja minél jobb legyen, minél kelendőbb, hogy egy könyvkiadó, amelyiknek jól felfogott saját érdekében könyveit reklámoznia kell, és legalább saját hatáskörén belül (tájékoztató, fülszöveg, utószó) kiadványait a lehető legjobban feldicsérnie, olyan irodalmi fullajtárt kér fel Ujvári Erzsí verseinek gondozására és méltatására, aki a rája bízott anyagot nem szereti, aki a hatvanöt év utáni újjászületésnek egyáltalán nem örül, aki nem méltat, aki nem azt keresi ami egyedi, ami jó, ami nagyszerű a versekben, hanem azt, amire rákenheti, hogy *költőileg hatástalan*, inkohereus. Annyi rossz ízű jelzöt egy méltatásnak szánt szövegben még nem olvastam, mint Kálmán C. György utószavában. Ez a véleménye? Elfogadom — kritikusi megmértésekor neki kell majd elszámolnia vele. De azt már nem fogadom el, hogy nincs annyi tartás, nincs annyi jó érzés benne, amikor az ideológiák, az irodalmi rossz akaratok és a sors által számszor víz alá nyomott művet kritikusi elősegélyben kellene részesítenie, ahelyett, hogy averzióját beismerve átadná helyét valaki másnak, ráront a műre, megtapossa. S ha már az utószó írónak nem volt ennyi belátása, netán a felelős szerkesztő is kereshetett volna valamilyen megoldást. Vagy ő csak azért volt felelős, hogy Ujvári Erzsí művét megfúrják, lyukas hordóként tegyék vízre? Akkor viszont ildomosabb lett volna, ha nem azt írja (íratja) a fülszövegre, hogy Kálmán C. György írása „értékelő tanulmány”, hanem azt, hogy *leértékelő*.

Az avantgárd elleni merénylet része az a kiadói fogás is, amelyeik elidegeníti a könyv bel- és külalakját az avantgárdtól, a szerzőtől, amelyik a látványt elzárja. A Szépirodalmi Könyvkiadó olyan valakit bízott meg a könyv tipográfiai tervezésével, aki, az eredményből következtetődően, nem-hogy nem szereti a 20-as évek avantgárdját, de könyvtervező léte, úgy tűnik, soha nem látott sem egy MA-korabeli, sem egy mai avantgárd kiadványt. Aki a verseket hurkatöltőn keresztül nyomja a papírra. Mindent összedarálva kisbetűsre. Ennyi erővel akár a kurzívot is derékszögesíthette volna. Egyáltalán, elolvasta a verseket? Tipográfus léte nem tűnt fel neki, hogy a *Próza: 26* és a *Próza: 27 MÁ*-ban csupa nagybetűvel jelent meg? A mű lekicsinylését, a mű iránti ellenszenvét akarta ezzel kifejezni? És ki ő? Mármint a tipográfus? A kolofon nem fedi fel kilétét. Nem tudom, mit írnak elő az 5601—59-es és 5602—67-es Magyar Szabványok, csak konstatalom, hogy ugyanennek a kiadónak egy másik kiadványában (Déry Tibor, *A felhőállatok*, 1976) szintén megnevezik a műszaki vezetőt, a műszaki szerkesztőt, de kertelés-ködösítés nélkül ott áll az is, hogy a „védőborító-kötésterv és tipográfia” ki-nek a munkája. Ujvári Erzsí kötetének is van műszaki vezetője, van műszaki szerkesztője, de nincs megnevezett tipográfusa. A „borító- és kötésterv” szerzőjének kilétét nem fedi titok, az ő neve Kiss Marianne. A semmitmondó, kispolgári ízlésű borító az ő munkája tehát. Úgy tűnik, avantgárd könyvet ő sem látott soha, a MÁ-t sem forgatta, és valamire való egyéni ötlete sincsen — csak tucatmunkára futja erejéből. Vajon elolvasta-e a verseket? Vajon szellemileg felmérte-e, hogy a fedőlap grafikájának milyen költői világra kell aj-

tót nyitnia? Nem hiszem. A szimmetrikusan középre helyezett, keretbe nyomoritott Bortnyik-reprodukció pusztá díszítésnek hat — attól, hogy a reprodukció eredetije avantgárd, a borító még nem lesz az —, s a középre zárt címsorok még jobban megerősítik a nézőben a problémátlan díszítés érzetét. Hol és mivel utal ez a grafika arra, hogy Ujvári Erzsi versei egy akolban születtek a huszadik századi magyar tipográfia legszebb lapjaival? A kemény fedőlap tipográfiája sem jobb: három középre zárt címsor, semmi több. Mintha egy kezdő nyomdászinas első munkácskája volna. Pedig mi mindent lehet a betűkkel csinálni! s milyen küllemet és jellemet formáló erő rejlik egy jól választott, s jól elhelyezett léniában!

Ujvári Erzsi verseit a kötetben — az utószón kívül — lányának, *Barta Zsuzsának* emlékező írása kíséri. Ha többnyire nem is saját szavaival, de ő legalább szeretettel beszél a költőről. Kár, hogy nem írt többet arról, amit gyerek- és kamaszfejjel átélt az anyja mellett. Örömről, hánykódásról, a két költő, Barta Sándor és Ujvári Erzsi teremtette családi légkörről, a mindennapjaikba beszivárgó irodalomról.

Na, és még egy (utolsó) enigma nyomja a bögyömet. A kötet címe. Miért csikorognak a címlapon a kövek. Mi ez?! Valaki, csak úgy, adott egy címet a könyvnek?! Kiválasztott egy költői képet, a hatvanas években divatos magyar líra kezdőket jellemző kelléktárával összeegyeztethetőt (melyről még az sem mondható el, hogy Ujvári Erzsi hangjára különösen jellemző lenne), s azt szerző és könyve felett uralkodó aytaiistenként — a versek szelidebb, problémátlanabb vágányra terelésének reményében, valamint saját hozzá nem értésének zálogául — hipp-hopp, kiakasztotta a címlapra? Szent Isten! ki lehet olyan beképzelt, hogy azt hiszi, ő jobb címet tud adni ezeknek az írásoknak, mint maga a költő? Ami jó volt Ujvári Erzsinek, ami jó volt Kassáknak, az neki nem jó! Ujvári Erzsi egyetlen, Bécsben megjelent kötetének a *Prózák* címet adta. Kassák azt írja, hogy „Kéziratait Prózának nevezte és számozta; valójában drámai feszültségű, őszinte pátoszú szöveg volt ez, a „szabad vers” és a ritmikus próza közötti műfaj.” A jelen kötet gerincét rendületlenül a számozott Prózák alkotják; miért éppen a „prózák” szó hiányzik a kötet címéből?! Mert *zsenáns* lenne! ajjaj! de milyen zsenáns! Már csak azért is, mert nagy csorba esne a Horváth János- és Szepes—Szerhahelyi-féle ókonzervatív poétikai szemléleten: hiszen ezek egy költő művei — ezek versek! A magyar irodalomra nézve pedig különösen sérelmesnek vélhette a címcsináló, hogy a *Prózák* kihívó cím, zavart kelt: a műfajban, a költészetben való gondolkodást szorgalmazza. Irodalmi nézeteink revízióját. Egy kismemizett tehetség elismerését. Ennyi előnyt nem adhat egy *handabandázó* (Kálmán C. György jelzője) avantgárd költőnek.

Mi ez, ha nem merénylet!

A könyvről néhány recenzió is megjelent már: az *Élet és irodalomban*, az *Új Symposionban* és a *Kritikában* találtam egy-egy írást. *Petőcz András* „És”-beli cikke a felfedezés örömet tolmácsolja. *Vajda Gábor* és *Sík Csaba* is jóindulattal bontogatja Ujvári szirmait. *Vajda Gábor* nagyon halványan ugyan, de az *Új Symposionban* szóvá teszi Kálmán C. György utószavának „a nyelvvel Ujvári Erzsinnél jóval puritánabban bánó művészethez” vonzódását, azonban, úgy látszik a kiadói megnyilatkozás még mindig Isten ígéjeként lebeg a lelkek fölött, mellyel szemben sem kételynek, sem kritikának helye nincs, nem teszi mérlegre az adott tárgy (könyv) és a forrás viszonyát. Vita nélkül elfogadja Ujvári nevét hosszú „ú”-val. A kiadó portékájáról Sík Csabának sincsen

szava, Kálmán C. György munkáját „úttörőnek” minősíti — és sajnos, az úttörő fanyalgás nyomot hagy az ő írásán is. Azonban, dicséretére legyen mondva, recenziójában következetesen rövid „u”-val írja a szerző nevét — anélkül persze, hogy észrevenné és megúttörőzné a könyvön és a könyvben meghonosított hosszú „u”-t.

Ujvári Erzsi 1899-ben született. Első írásai 1916-ban jelentek meg az *A Tett*-ben. A *MA* és az *Akasztott ember* című folyóiratok munkatársa volt. 1919 után Bécsbe, onnan pedig férjével, Barta Sándorral a Szovjetunióba menekült. Férjét a hatóságok 1938-ban elhurcolták, s valószínűleg még abban az évben kivégezték. Ujvári Erzsi 1940-ben halt meg — hosszú, gyötrelmes betegség vitte sírba.

Költészete tabu volt az 1919 utáni hazai irodalomban — de nemcsak az övé, hanem mindazoké, akik egyszerre voltak avangárd költők és kommunista szimpatizánsok. S méginkább azoké, akik a Szovjetunióba emigráltak. Magyarországon nem jelentek — nem jelenhettek — meg róla kritikák akkor, amikor alkotó erejének csúcsát elérte. Még alkalmi felsorolásokban sem írták le a nevét.

A nagy besötétítés évtizede után, a harmincas években, amikor már lehetett volna, akkor sem ébresztgette senki, sem őt, sem az avantgárdot. Az akkori magyar irodalom mikroklímáját vaskos tévhitek és mindenféle irodalmon kívüli gondok bátyázták el a nagy nemzetközi áramlatoktól. A tizes évek végén kipattanó irodalmi lázadás szereplőinek nagy része visszaványodott káposztává — az avantgárd szellemnek, az egyetlen hírmondó, Kassák kivételével, még írmagja sem maradt az országban. Nem volt illdomos Bartáról, Reiterről, Ujváriról írni. Illyés sem szól róluk az *Oroszország 1934* című úti naplójában — csak harminc évvel később meséli el találkozásuk történetét.

1945 után — a józan ész úgy képzelhetné el, hogy a menekültek korábbi hátrányából előny kovácsolódik. Nem. Egyáltalán nem! (Bár kovácsban nem volt hiány, a fél ország azt üvöltötte, hogy „kovács vagyok”). A hatalomátvételhez igazodó újabb irodalmi kiegyezés újfent nem kedvezett az avantgárdnak. Megint a földhöz ragadt (majd onnan a sematizmusba rugaszkodó) „realizmus” uralta a terepet. Ráadásul a Szovjetunióban lezajlott perek árnyéka Magyarorszáig elért. Ujvári Erzsit megint irodalmon kívüli okokból függőnyözték el az olvasó elől.

Az ötvenes évek végén-hatvans évek elején tisztulni kezdett az irodalmi égbolt, de azok az irodalmi potentátok, akik addig hallgattak az avantgárdról, köztük Ujvári Erzsiről, ahelyett, hogy mulasztásaikat pótolták volna, az avantgárd becsérlésével hűtötték lelkiismeretüket, a művek ki- és letagadásával pedig fékeztek az avantgárd újrafelfedezését.

Bori Imre írásai hozták meg a változást. Könyvei a magyar avantgárdral foglalkozó irodalomtörténet-írás új korszakát nyitották meg. Bori szembe száll azzal a hazai berkekben mind a mai napig honos nézettel, mely a magyar avantgárdot teljes egészében Kassákra ruházza, mindenki mást pedig epigonnak tekint. Felfedezte olvasói számára a *MÁt*, a *MA* szerzőit. S a *MA* fontosságát felismerve új perspektívát nyitott a magyar irodalom huszadik századi történetében. *A szecessziótól a dadáig* című könyvében önálló fejezetet szentel Ujvári Erzsi költészetének. Alapos és ihletett elemzése a lány alaphangú költő egyik legméltóbb értékelése.

A kiadásban Barta Sándor *Ki vagy?* című verseskötete törte meg a jeget, 1962-ben. Azóta a magyar avantgárd huszadik századi irodalmunk új ágát je-

lentő alkotásai, ha gyéren is, itt-ott, így-úgy, de meg-megjelennek. Persze, nem mindegyik! Ujvári Erzsí kötetére egy negyed századot kellett várni, de *Reiter Róbert* versei még kiadatlanok! És rendületlenül hiányzik a magyar olvasók könyvespolcáról egy avantgárdszemmel összeállított, reprezentatív antológia.

Ujvári Erzsí költői oeuvre-je három tucatnyi prózaversből áll. Csupán az irodalomtörténeti pontosság kedvéért jelezzük, hogy ezenkívül írt két jelenetet, két bábjátékot és két prózai élőképet (*Háború! Asszony! Holnap!* és *Vízió*). Életművét bemutató kötetét a *Menekülők* című prózaversével kellett volna kezdeni, s a fő tömböt alkotó versek sorát a *Próza: 37*-tel bezárni — a többit pedig függelékként közölni. Nagyon rövid volt irodalmi pályafutása, de — *Pilinszky* szavaival — „nem az a fontos, hogy a madár hányszor csap a szárnyával, hanem hogy iveljen”. Ujvári Erzsí a *kevéssel* is a korabeli magyar és a korabeli európai irodalom jelentős nő-költőjévé vált. Az ő verseiben szólal meg először huszadik századi költő hangján, gátlások nélkül, kispolgári ál-szemérem és alázkodás nélkül, urak-majmolása nélkül a proletár asszony. Burjánzik belőle egy eladdig ismeretlen tudat alatti világ, melynek egyik pólusáról tárgyak és külvárosi asszonyok, testek és helyzetek, másik pólusáról pedig a modern költői eszközök mágneses ereje sugárzik.

A sorsában nagyon szerencsétlen Ujvári Erzsí költőként nagyon szerencsésen, a lehető legmagasabbról: bátyja, Kassák Lajos mellől indult. Tőle tanulta — kamasz fejjel — az újfajta költői látás mechanizmusát, a nyelv szerkezetének durva, de új érzékenységre kaput nyitó feszegetését, a prózasorok lírával való feltöltését. A fiatal lány a tanultakat hamar hozzáidomította saját világához, az új verset hamar átfőrmálta saját képére. Néhány próbálkozás után már merész elnevezésű formája és önálló hangja van.

Ujvári költői látásának egyik pillére a mindenféle gravitációtól (nyelvitől, szellemitől, földitől) mentes képépítkezés — másik pillére a tárgyszerűen egymás mellé helyezett mondatok ideogramma emlékeztető rendezése. Éppen ezért prózáinak mondanivalójában a *történet* nagyon gyakran csak másodlagos szerepet játszik. Verseinek igazi eseménye a nyelv működése: az, ahogyan (és amikor) a valóság eladdig homályban rejtőző szeleteit hódítja meg — az, ahogyan érzékenységünket tágitja, látásunkat szélesíti. Tulajdonképpen nála a nyelv formálja a valóságot, és nem fordítva, s ugyanúgy: a nyelv metamorfózisa nála hamarabb fellobbantja az emberi sors lehetőségeit, mint maga az élet.

Szabadon, de teremtő erejének tudatában játszik a nyelvvel, fölülemelkedik a szabályok gravitációin, amikor *tárgyasít* egy eladdig tárgyatlan ígét:

Emberek csomóba futottak, párjukat kiabálták

(Menekülők)

A férfiak gyerekeket örültek ránk

;
(Próza: 10)

A halak csillogó köveket labdázta felénk

(Próza: 22)

amikor szinesztéziával csalja meg érzéseinket:

Éjjel egy lánynak énekelni kezdett a melle

(Próza: 21)

Fáradt lábaik az utakba folytak

(Asszonyok)

Szája nyitva maradt s világít, mint egy kerek tükör

(Próza: 1)

De földi és nyelvi gravitációval incselkedik akkor is, amikor — a szürrealistákat megelőzve — a mondatrészeket szemantikailag összeférhetetlen szavakkal tölti ki. Ennek a költői mondatépítkezésnek későbbi, főleg a francia irodalomban honos változata az *automatikus írás*: a tudatalattiból feltörő szó- és mondatfoszlányok fésületlen lejegyzése. Ujvári Erzsi képeiben is kimutatható az, hogy az egymással kapcsolatba kerülő, látszólag összeférhetetlen szavak jelentésének valamelyik aspektusa (a jelölt tárgy — vagy cselekvés formája, színe, anyaga, célja, helye, konnotációja) összerokonítja a fogalmakat, elfogadhatóvá teszi az első pillantásra elfogadhatatlan viszonyt. Például a *Próza: 23* második sorában (*Ujjai hegyén a gyomra imádkozik*) az imádkozás valamilyen óhajra utal, ugyanakkor az *óhaj*: az étel utáni vágy az éhség természetes velejárója a gyomornak; más vonatkozásban, az imádkozáshoz hozzátartozik az összetett kéz, hozzátartoznak az összekulcsolt ujjak. A költői kép logikája, összetevőinek affinitása, ilyen megvilágításban már semmi kívánivalót nem hagy maga után. Az ember, aki az útra lép, akinek „vállain városok ülnek”, igenis, ujjai hegyén éhes, gyomra az ujjai hegyén imádkozik. A következő sorok is ezt az ujjbegyen fohászoló éhséget fejezik ki: „Kenyerek! / Gyümölcsök! / Gyertek felém!”. A gyomor funkcióját az ujjbegyre átruházva érezteti azt a végtagokat is kívánczóságba szédítő éhséget, ami génjeikbe lerakódva főleg azokat, és főleg ott gyötör igazán, akik mellől, és ahonnan ő jött. Ugyanezt mondja más szavakkal már a *Próza: 16*-ban is: „Pihenő tenyeretekben az asszonyok éhes gyomra sír”. Huszonöt évvel később hasonló átruházásnak lehetünk tanúi Pilinszky *Francia fogoly* című versében: „... tenyerét, mely úgy tapadt a szájra / és úgy adott, hogy maga is evett!”. A *Próza: 18*-ban, melyben a proletár-asszonyi sors sötéttségével hadakozik, azt írja, hogy

Ha nevetni akarunk a tényérok és mozsarak orgonálnak a szánkából.

...

Ha élni akarunk égő tornyokat építünk a hasunk fölé.

...

Ha el tudnánk szakadni a párunk meleg ágyékától,

...

Szemeinkből vizekre eresztenénk a konyhák kéményeit.

Ebben a versben is konnotációk hálózata köti össze a szavakat, ebben a versben is távoli összecsengések adnak értelmet a képeknek. Az erővonalak a kényszert idéző konyha és az extázis tüzével égő tornyok között ívelnek. Tányérok és mozsarak csörgése rontja meg a nők nevetését — viszont a férfi meleg ágyékához való kötődés (ami életet, örömet, asszonyok hasán égő tornyot jelent) konyhára ítéli a feleséget. A helyzetének kiszolgáltatott nő szabadulni szeretne a konyhától, a konyhák kéményét vízre eresztené (mint a kivágott szálfát), mert a konyha, a konyhák kéménye nemcsak a mindennapi főzést-mosást-pelenkázást-mosogatást jelképezi, hanem a hason égő torony ellentétét is: a gyönyör nélküli hétköznapokat, az anti-phalloszt.

Megelőzve az izmus névadóit, verseiben remekül alkalmazza a szürrealista technika egyéb fogásait is, például az arányaikban elütő dolgok realista kivitelű egymáshoz szelíditését.

*... Az én számban tulipánok nőnek
Gyomromban bárányok legelnek*

...

A város fölött egy nagy kenyér szagosodik...

(Próza: 23)

*... A kanalakból orgonasípok lesznek
Gangok a tenger fölé repülnek veletek*

(Próza: 24)

Az expresszionizmus a dinamika művészete, a létezés minden rezdülésében rejülő cselekvése, az önmagukban cselekvéssé átlényegülő színeké, tárgyaké; a költészetben pedig a mindenütt jelenlevő igéké. Ujvári Erzsí prózái nagyon jellegzetes expresszionista művek: mintha rejtett villanykörtéket gyújtogatna, szinte minden sorában, minden költői képében fellobban egy ige.

*... Az egyik melléből fúrók szaladtak a köveknek.
A másik szájából jelzőszinórok futottak a föld felé.
Valaki új utakat keresett és ezüstkalapács beszélt a kezében.
A lovak vízért sírtak.*

(Próza: 15)

*... A karám tetőn sűrű zsírfüst csapkod, lovak égnek, nyerítve lecsuklanak csak a fejük, az égő lámpás világít ki a rácson.
A legázolt mezőkön csattogó harangnyelvek búcsúzkodnak a fülekbe.*
(Menekülők)

... Testüket megrege fürdették és teli torokkal az ég felé nevettek. Iskola helyett a legkeményebb testű asszony a gyerekek elé vetkőzött.

Ilyenek legyenek!!!

*Valaki imádkozni akart. Furulyák harsantak a torkából,
A nevetés és a fény bukfencezett a térben.
Mert ők már nagyok voltak! Emberek!!
A házak ijedten kirobbantak.*

És az ő nagyfejű gyerekeik, mint a vörös ördögök szétfutottak az utakon.
(Asszonyok)

Hiányos mondatai is gyakran egyetlen igéből állnak: „Vártok.”, „Gyertek.”, „Játszani!”, „Futni!”, „Táncolni!” stb. De nemcsak a cselekvésközpontú képépítkezés, a szaggatott versfolyamat is az expresszionista költészetre utal. Ujvári Erzsi számos költői képe teljesen öntörvényű alkotás, egysoros vers, mely — mint az egymás mellé helyezett gránitkövek egy-kupacba tartozása — része az egésznek, de el- és leválasztható: a verssor nem az esemény folyamatában, hanem tömbjében alkotója a versnek.

*... Valaki ijedtében a Duna aljára itta magát.
A gyárák kéményei hiába fűtyültek.
Férfiak bukfenceket vetettek, fákra másztak és örömben leharapták a
nyomorékok púpját.
Asszonyok ostorba fonták hajukat ...*

(Próza: 19)

*... A bányákból kigurítjuk a vakok szemeit.
Hegyekről lemossuk a temetőket.
Madarak, veletek rizsföldekre szállunk.
Sípokat faragunk a gyárák kéményeiből ...*

(Próza: 21)

A látszólag véletlenül egymás mellé kerülő sorok tömbjében rend uralkodik: együtt többet és mást mondanak, mint külön-külön — ezt a versépítkezés típust hozza kapcsolatba Ezra Pound az ideogrammákkal. Valamilyen érzés, valamilyen állapot leng a szöveg mögött, amelyiknek minden verssor más és más aspektusára utal. A *Próza: 19*-ben például három egymással látszólag semmilyen rokonságot nem mutató költői képpel mondja el a forradalom másnapját. Az első sor a kiszolgáltatottak múlttal való leszámolását, a második a felszabadultság érzetét, a lealacsonyító kényszerek eltávolítását, a harmadik pedig az újszülött öröm feletti aggodalmat fejezi ki (a távolba látó csillagász nem az eget, hanem az országúton közlekedő veszélyt kémleli):

*... Az inasok összetörték a műhelyeket.
A folyók mind kiáradtak és lemosták az utcalányok arcát.
Egy csillagász az országotat figyelte. ...*

A gondolatpárhuzam az egyenletes feszültség eszköze — a fronttól távol élők, de eszükkel, idegeikkel a háború betegségét viselőké. A *Próza: 6*-ban a verssorok szellemiségükben is párhuzamosan fekszenek egymás mellé, szelíden kézen fogva a következőt. A fokozás nem drámai. A kifejelet keserűségbe torkoll.

*És nem egyedül vannak a kenyérért lázadók
Az idén rozsda eszi meg a vetést.
Az idén bogárszeméhez hasonló a krumpli.
Az idén a marhák tőgye fájósra száradt.
Mert ide érkezik a halottak rontó szaga.
Mert mindenki a párját várja forró testére.
Ezért a mással szeretkezés. ...*

(Próza: 6)

Az expresszionista felsorolás, a cselekvő állapotrögzítés lángnyelvek sokaságaként mutatja a tájat, a várost, az író álmait, látomásait. A költő, akarva-akaratlan, levetkőzi szemérmét, kiadja titkait, mert a forma — ami ez esetben nem szótag-szám, nem ritmus, hanem a kép megformálásának belső mechanizmusa — kicsalja belőle, mint a jól húzó kémény egy nedves fadarabból a lángot. A forma a *tartalom* elé kanyarodik: a még alakatlan gondolatból a *hogyan* válogatja ki a *mit*. A század eleji új idők új emberének érzékenységéhez a művészek is új műszerrel közelednek. Az új műszer mutatója minden eddiginél gyorsabb és nagyobb kilengésre képes, mert nem fékezi a klasszicizmus nehézkedési ereje. Az egymásba olvadó gondolatokat, a fésült strófákat, a klasszikus rendet a szabad- és a prózavers lávafolyama váltja fel, melyből másképpen ragyog ki a művészet szédítő földmozgásként, hőként, szikracsóvaként. A formaváltás együtt jár a költészet témakörének kitágulásával, a versekben honos szókészlet felfrissítésével. A beszéd nyersebb lett — ritmusa szagatottabb. Külvárosi bűz, motorolaj, gyárkémények és nemiség rohamozza a verssorokat. A nemiség a magyar költészetben eladdig ismeretlen dimenzióként jelenik meg. Ujvári verseiben egyszerűen, hétköznapien, büntudat nélkül, kendőzetlenül. Az erotika már nem a titkos gyönyör mítoszának fellebbentett fátyla mögül dereng elő — a változást előrejelző Adynál csak a fátyol emelkedett magasabbra, a bűnös titokból csak a büntudat enyhült, de a mítosz megmaradt mítosznak (a maga nemében gyönyörűnek) — az új versekben az erotika jelenléte, mint a lélegzeté: szükségszerű és folyamatos. A közös és szűkös életterbe szorított test gerjedelmei (az erotika ugyanúgy, mint az éhséget keltő incselkedés egy zsíros falattal) az ember mindennapi életének mindennapos tartozékai.

A kamasz költőlánny nemiségének gyújtópontja a *mell*. Mintha már a *Próza: 1*-ben tudta volna, hogy a sebesre pattanó, a harangozó, a könnyező, az éneklő mellek szinte minden jövőendő verséből elődomborodnak majd, s hogy könyvéből később kibuggyanak — mintha már tudta volna, hogy egyszer hozzányúl *melleihez* az irodalom is, hogy kritikus és olvasó játszani fog velük — mintha mindezt tudta volna, nyitányként kitakarja őket: „... *A sarokból elnyúlt, éles testek világítanak a sötétbe. ... A melleken szétnyílt az ing ...*” Azonban Ujvári Erzsó soha nem nézi a melleit, nem látja, nem látatja — egész ouvre-jében egyetlen egy költői képet nem szentel a mellek leírásának, legfeljebb itt-ott egy jelzőt (barna, párnás) áldoz rájuk. A melleket vagy belülről, a női test részeként figyeli (nem nézi! — figyeli) és érzi, vagy fogalomnak tekinti: az asszony. és az anyaság szimbólumának. Az erotikus ingereket is többnyire fizikai valóságukban írja le:

... a csillogó bor lefut a barna mellközön.

(Próza: 1)

... örülnek, hogy ... mellükön a legények karja öt felé virágzik ...

(Próza: 8)

s a válasz sem elvont:

... mellem sebesre pattan, ha férfit látok ...

(Próza: 10)

... Mellecskémből fehér tejet ihatsz!

(Bábjáték)

De akkor is gyakran beszél mellekről, amikor versében áttételesen, elvonatkoztatottan van jelen az erotika. Verseiben a leányok és az asszonyok melléből permanens gerjedelem árad — mely olykor *tárgy* nélkül, azaz társ nélkül csak a belső hevület kifejezője, máskor viszont a „bódítás” eszköze.

Éjjel egy lánynak énekelni kezdett a melle.

(Próza: 21)

FIÚ

Add ide a melled!!

LÁNY

Férfiaknak adtam, szélnek eresztették!

...

Agyra terítettem, kalapjukra tűzték!...

(Bábjáték)

...Egy asszony!

És a melle helyén két alma hintázik

Hozzá!

(Próza: 23)

A férfit elcsábító ellenfél nemisége is — úgy vélheti a *másik* melléből sugárzik, ezért fejezi ki a féltékenységet, a féltékenység ébredését azzal a pillanattal, amikor

...láttuk a párunk szemében a másik asszony mellét.

(Próza: 18)

Az asszonyi kétségbeesést, a kint, a félelmet, a kiábrándultságot érzékeltető költői képeiben is gyakran a mellek a fájdalom pólusai.

...Az emeletek folyosóin asszonyok a mellüket tépték.

(Próza: 5)

Kínjában véresre ásta a mellét.

(Próza: 9)

...az anyák elfelejtik a gyerekeket — mellüket a szélnek feszítik.

És az asszonyi-anyai mellek áldozatával fejezi ki a női odaadást:

...asszonyok futottak a párjuk elé... Sovány mellükkel az utakat
[zárták!]

(Asszonyok)

...Anyák mellüket tálalják a tányérokba.

(Próza: 17)

Mintha a görög mitológia valamelyik rejtett istennőjének fondorlatos látva-tapintva mételyező, de fiú-istenek lábhoz édesgetésére és színváltozásra is képes mellei ihlették volna meg a verset író fiatal munkáslányt. Kitől tanulta? Nem a bátyjától, az biztos. Korabeli európai példát sem ismerek. Senkitől. A külvárosból hozta magával, a zsúfolt szobákból, a létért, a gyönyörért minden nap megdolgozó munkásasszonyok szájából. A varázslat ígését pedig tehetsége tette hozzá. Kassák hamar felismerte a hűgában izzó költői szikrát — Ujvári Erzsi rövidre sikerült életműve is jó példa rá, milyen kitűnően működött tehetségre érzékeny szeizmográfja. Kassák *a felfedező* is megérdemelne már egy hosszabb tanulmányt.

A külvárosi asszonyok, lányok és örömlányok Ujvári verseivel lépnek be a huszadik századi magyar irodalomba. „A nevető szajak”, a „párjukat megértő fülek”, a „vérző tűkkel az ágyakra feszítettek”, akiktől reggelente az ágyékukat nyitogató orvosok elveszik a gyereket, akik újra és újra elindulnak a fény felé, s „szemük tükrében a csodaszagú szőlő fűrtösödik”. A költészet varázsolt egyszerűség, a hétköznapi csodái ők. Nem a messiást, nem az ifjú herceget, még csak nem is a főnyereményt várják. Nyugalmat, békét és betevő falatot. Csendes vasárnapot, amikor „egy lány nevetésében megfűrödnek a fák levelei”.

A hatvanas évek végén ismertem meg Ujvári Erzsi verseit, azóta parázzlanak bennem a sorai, azóta ízlelgetem költői képeit, azóta csodálom mondatát varázsolt látomásait. És azóta hiányolom jelenlétét a magyar irodalomban. Összegyűjtött verseitől reméltem feltámadását. De botrányosan rossz és csúnyán kiadott könyvecskéje sem ingatta meg a hitemet. Rendületlenül bízom az elfogulatlan olvasóban, s bízom abban, hogy őt nem éri el mégegyszer „az utcára dobott anyák” sorsa, akik „a kanális gőze fölé ültek melegedni”.

Párizs, 1987 októberében